

Сергій Пивовар, Олег Купчик
(Київ)

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ О.Я. ШУЛЬГИНА У ПРАЗІ (1923–1927 РР.)

Висвітлено педагогічну, наукову й організаційну у сфері освіти та науки діяльність Олександра Яковича Шульгина під час його проживання у Празі.

Ключові слова: професор, лекція, нормативний курс, спецкурс, семінар, підручник, доповідь, університет, інститут.

Сергей Пивовар, Олег Купчик. Научно-педагогическая деятельность О.Я. Шульгина в Праге (1923–1927 гг.)

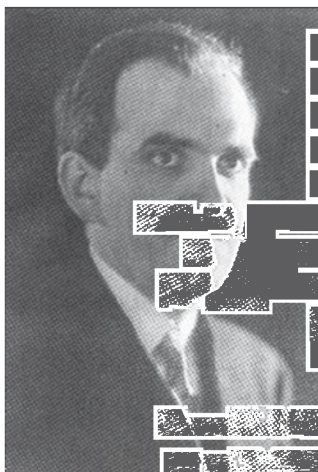
Раскрыта педагогическая, научная и организационная деятельность в отрасли образования и науки Александра Яковлевича Шульгина во время его проживания в Праге.

Ключевые слова: профессор, лекция, нормативный курс, спецкурс, семинар, ученик, доклад, университет, институт.

Sergii Pivovarov, Oleg Kupchuk. Scientific and pedagogical work of O. Shulgin in Prague (1923–1927)

Teaching, researching and scientific-pedagogical organization activity of Oleksandr Shulgin, when he lived in Prague is exposed.

Key words: professor, lection, normative course, special course, seminar, textbook, lecture, university, institute.

Поразка національно-визвольної боротьби впродовж 1917–1921 рр., невдалі для уряду УНР міжнародні переговори з провідними державами Європи на Паризькій мирній конференції та в Лізі Націй обумовили відставку Олександра Яковича Шульгина з посади голови надзвичайної місії УНР у Франції. Він залишив державну службу, політичну діяльність і навесні 1923 р. переїхав з Парижа до Праги, яка тоді стала одним із центрів української еміграції [1, с. 6-8]. У столиці Чехословаччини на той час проживало багато знайомих і друзів О. Шульгина, однопартійців, колишніх колег по роботі та боротьбі, які зі встановленням в Україні радянської влади були змушені емігрувати. Деякі з них працювали у заснованому в 1921 р. емігрантами Українському Вільному Університеті. Очевидно, що вони посприяли історичу за фахом О. Шульгину (у 1915 р. закінчив історико-філологічний факультет Петербурзького університету, в якому впродовж 1915–1917 рр. працював асистентом) в обранні його в січні 1923 р. екстраординарним професором всесвітньої історії історико-філологічного відділу філософського факультету цього університету [7, арк. 85; 8, арк. 164]. За цих умов О. Шульгин повернувся до улюбленої науково-педагогічної та дослідницької роботи, якій присвятив значний період свого життя та діяльності. В університеті він розпочав з того, що у складі спеціальної Комісії здійснював перевірку документів про середню освіту абітурієнтів. Згодом працював у Комісії з розробки статуту університету. Уже в 1923 р. учений видав “Нарис новітньої історії” [8, арк. 30зв., 60, 323–324, 340].

Проте найголовнішою в його багатогранній діяльності була науково-педагогічна робота, яка передбачала читання лекцій, проведення семінарів та іспитів, рецензування наукових праць тощо. З початком зимового семестру 1923/1924 навчального року на історико-філологічному відділі філософського факультету професор О. Шульгин читав лекції з нормативного курсу “Економічний та політичний розвиток сучасних великих держав Європи XVII – XVIII ст.”, проводив семінарські заняття з історії Франції XVIII ст. У літньому семестрі 1924 р. О. Шульгин продовжував читати нормативний курс, а також проводити семінар на тему “Громадський до-

говір Ж.-Ж. Руссо". З нового 1924/1925 н. р. він розробив і розпочав читати курс лекцій з методології історії. Водночас професор продовжував вдосконалювати нормативний курс, увівши до нього лекції на нові теми, зокрема "Старий порядок, нові ідеї та французька революція 1789 р.", "Студювання підготовки і розвитку французької революції", "Розвиток національних і політичних взаємовідносин в Європі після французької революції". У навчальному 1925/1926 р. він проводив також семінар "Історія французької революції", почав читати нові спеціальні курси "Політичні і національні рухи в Європі в першій половині XIX ст." і "Початок нових часів і розвиток абсолютної монархії в Європі". У 1926/1927 н. р. професор читав нормативний курс "Розвиток західноєвропейських держав у XIX ст.", а також розробив новий спецкурс "Історичні основи модерної нації", з якого проводив і семінарські заняття [5, с. 137, 141, 162-167, 210, 215; 6, с. 17].

Отже, більшість з курсів, які читав Олександр Якович, були пов'язані з історією Франції XVIII ст., і зокрема, Французькою революцією, ідеями Ж.-Ж. Руссо. Цією темою він активно почав цікавитись і досліджувати ще під час навчання і роботи в якості асистента історико-філологічного факультету Петербурзького університету. Захоплення ідеями великого французького просвітителя, ймовірно, було не випадковим, адже більшість з них відповідали світогляду О. Шульгина. Цьому сприяло також вільне володіння французькою мовою [8; арк. 364зв.; 9, арк. 179, 492]. Для завершення дослідження учений неодноразово з дозволу університетського керівництва виїздив у наукові відрядження до Франції. Після повернення він завжди складав і передавав у деканат філософського факультету змістовні "Наукові звіти про працю в Парижі" [10, арк. 91-508зв.].

Характерно, що, перебуваючи в еміграції О. Шульгин залишався палким прихильником ідеї національного державотворення України, що не могло не впливати на його діяльність. Тому, віддаючи пріоритет дослідженню всесвітньої історії, він водночас продовжував виявляти всебічну зацікавленість і до української історії [4, с. 19-22]. Особливу увагу вченого привертала історія української національної державності, насамперед дипломатії, до процесу становлення якої він був безпосередньо причетний як політик. В одній із своїх тогочасних статей він, зокрема, акцентував увагу на тому, що вже в листопаді – грудні 1917 р. Україна "веде самостійні зносини з різними державами, посилає свою зовсім незалежну делегацію до Берестя-Литовського для розмов з центральними державами і, що саме головне, добивається свого визнання з боку Франції і Англії" [12, с. 7].

Навіть після призначення до екзильного уряду УНР і переїздом у зв'язку з цим до Парижа, О. Шульгин не припинив науково-педагогічну роботу в Українському Вільному Університеті. Періодично він приїздив читати лекції як з нормативних, так і спеціальних курсів, а саме – "Історія Західної Європи XIX ст.", "Основні проблеми методології і філософії історії" (зимовий семестр 1927/1928 н. р.), "Ж. Руссо і його вплив на французьку революцію" (літній семестр 1927/1928 н. р.), "Основні проблеми філософії історії", "Історія Європи XIX ст." (зимовий семестр 1928/1929 н. р.), "Історія великої французької революції" (літній семестр (1929/1930 н. р.), "Проблеми розвитку модерної нації", "Методологія історії", "Історія великої французької революції" (літній семестр 1931/1932 н. р.) [6, с. 31, 36, 59].

Окрім цього О. Шульгин займався й навчально-методичною роботою. Узагальненням зібраного й опрацьованого ним теоретичного матеріалу стали "Нариси з нової історії Європи" (Прага, 1925). У передмові до своєї праці автор цілком правомірно наголошував, що вона є однією "з перших спроб, з одного боку, встановити українську історію в рамки всесвітньої, – так, щоб Україна займала там відповідне їй місце, – з другого ж боку, дати коротке, але по можливості наукове освітлення тих подій і явищ Європейської Історії, які з погляду загальнолюдського і нашого національного повинні цікавити українського читача" [13, с. 3]. "Нариси..." стали одним із найпопулярніших підручників для українських студентів кількох поколінь. Не випадково В. Янів підкреслював, що "його треба б порадити прочитати кожній думаючій людині для поглиблення власного розуміння історії; це справді підручник, який може викликати бажання займатися історичними студіями" [14, с. 47].

За значні заслуги перед університетом О. Шульгина згодом обрали почесним професором Українського Вільного Університету.

Одночасно О. Шульгин працював професором всесвітньої історії середніх і нових віків Українського Педагогічного Інституту ім. М. Драгоманова, заснованого в 1923 р. Там він викладав

нормативні курси “Історія Західної Європи”, “Філософія історії” та спеціальний курс “Національне питання” [2, с. 172].

У Празі О. Шульгин не лише активно займався науково-дослідною роботою, а й виступав її організатором. Разом з іншими професорами філософського факультету (П. Андрієвським, Д. Антоновичем, В. Бідновим, Д. Дорошенком, О. Колессою, В. Шербаківським) 30 травня 1923 р. він взяв участь у заснуванні в університеті наукової організації – Українського історико-філологічного товариства. Під час засідань його члени виступали з доповідями з проблем, які склали коло їх наукових інтересів. Часто з науковими доповідями на засіданнях товариства виступав і О. Шульгин. Упродовж 1923–1931 рр. ним були прочитані доповіді на різноманітні теми: “Індустріальний розвиток Франції наприкінці XVIII ст.”, “Організація українських наукових сил та Ліга Націй”, “До питання про організацію індустріального життя у XVIII ст.”, “Уваги до питання про історію розвитку модерного капіталізму”, “Організація міжнародної інтелектуальної співпраці при Лізі Націй”, “Т.Г. Масарик у Києві”, “Секрет впливу Ж.-Ж. Руссо”, “Національна еволюція у поглядах М. Драгоманова”, “Драгоманов – посол України”, “Розвиток патріотичних ідей у XVIII віці”, “Боротьба Ж.-Ж. Руссо з женецьцями”. Він також брав участь в обговоренні доповідей інших членів товариства. Так, 16 грудня 1924 р. Олександр Якович взяв участь в урочистому засіданні товариства, присвяченому 25-річчю наукової діяльності Д. Дорошенка, виступивши з промовою, в якій дуже високо оцінив людські якості, наукові здобутки, громадянську позицію ювіляра [8, арк. 303, 351].

Учений також брав участь у діяльності різних наукових товариств, створених при Високому Педагогічному Інституті ім. М. Драгоманова, зокрема Товаристві ім. Г. Сковороди (з 1924 р.) і Науково-Педагогічному Товаристві (з 1925 р.). З окремими доповідями він виступав у Лізі Української Культури в Празі, а також у Товаристві Прихильників Книги [3, с. 29].

Особливою заслугою О. Шульгина було ініціювання створення в листопаді 1924 р. при Українському історико-філологічному товаристві Українського Академічного Комітету для міжнародної інтелектуальної співпраці. Цей орган поставив за мету налагодити зв'язки з іноземними ученими та науковими установами, організувати з ними наукові конференції, друкувати результати спільних наукових досліджень тощо.

Характерно, що Комітет у якості генерального секретаря очолив сам О. Шульгин. Надалі завдяки його зусиллям вдалося налагодити відносини з Комісією для міжнародної інтелектуальної співпраці при Лізі Націй у Женеві. У результаті успішних переговорів Комітет прийняв до цієї міжнародної наукової організації, в її складі він утворив власну національну комісію. У Празі Комітет об'єднав усі українські вищі навчальні заклади та наукові товариства. Згодом його авторитет посилювало членство таких авторитетних українських наукових установ як Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові та Український Науковий Інститут у Берліні. У результаті з 26 травня 1926 р. Комітет почав функціонувати як самостійна наукова організація [11, с. 60].

У якості генерального секретаря Українського Академічного Комітету для міжнародної інтелектуальної співпраці О. Шульгин брав участь у різних міжнародних наукових конференціях, конгресах, з'їздах, симпозіумах. Так, у 1926 р. у Парижі він був присутнім на відкритті Інституту інтелектуальної співпраці при Лізі Націй. Цього ж року у Варшаві О. Шульгин взяв участь в організованому Інститутом Конгресі національних комісій. Після його закінчення вчений занотував, що “наша участь у ньому є тим важлива, що це вперше українська делегація була покликана на рівних правах з іншими народами одним з офіційних органів Ліги Націй. Отже, Україна на ґрунті культури і науки здобуває потроху ті права, які їй належать”. У 1927 р. в Парижі в університеті Сорбонни він вітав зі “святом ученого Бертельо” [6, с. 8, 187].

Водночас О. Шульгин і Український Академічний Комітет, який він очолював, самостійно організували міжнародні наукові з'їзди. Ними намагалися скористатись як власне у наукових цілях, так і для поширення за кордоном серед міжнародного ученого співтовариства відомостей про українську вищу школу, науку, про Україну взагалі. Один з таких з'їздів відбувся в 1926 р. у Варшаві. Окрім інших учасників перед поважними закордонними ученими-гостями з двома доповідями “Факти індивідуальні й факти повторення в історичній науці” та “Патріотичні ідеї Ж.-Ж. Руссо та французька революція” виступив і сам О. Шульгин.

Цього ж 1926 р. О. Шульгина призначили міністром закордонних справ екзильного уряду УНР і наступного року він переїхав до Парижа. Активна державно-політична діяльність призвела до того, що на науково-педагогічну та дослідну роботу часу майже не вистачало. Разом

із тим, і за нових умов професор продовжував періодично викладати в Українському Вільному Університеті до 1933 р. [10, арк. 492].

Таким чином, у т. зв. празький період життя відомого українського державного, політичного та громадського діяча Олександра Шульгина відбувалося його становлення як провідного наукового та педагогічного діяча української еміграції. Професор читав лекції та проводив семінарські заняття в Українському Вільному Університеті, Високому Педагогічному Інституті ім. М. Драгоманова, створював і видавав навчально-методичні розробки. Водночас, він здійснював активну науково-просвітницьку діяльність, працюючи одночасно в кількох різних наукових і громадських організаціях, виступаючи на з'їздах, конгресах, конференціях тощо. Період перебування О. Шульгина в Празі пов'язаний також з активізацією його наукової-дослідницької діяльності. У ці роки було створено низку книг і статей, які друкувалися не тільки в українських, але й в іноземних виданнях. Закладалась основа для написання майбутніх праць ученого із всесвітньої та української історії, які мали вагомий вплив на розвиток історичної науки. Зазначена діяльність О. Шульгина сприяла згуртуванню й утвердженню української еміграції, підвищенню рівня української науки за кордоном.

Джерела та література:

1. Віднянський С.В. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехословаччині: Український Вільний Університет (1921–1945) / С.В. Віднянський. – К., 1994. – 82 с.
2. Наріжний С. Українська еміграція: В 2 ч. / С. Наріжний. – Прага, 1942. – Ч. 1. – 370 с.
3. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939 рр. / С. Наріжний. – К., 1999. – 270 с.
4. Пивовар С. Олександр Шульгин як історик української державності доби Центральної Ради / С. Пивовар // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – Тернопіль: Економічна думка, 1999. – С. 19–22.
5. Український Вільний Університет у Празі в роках 1921–1926. – Прага, 1927.
6. Український Вільний Університет у Празі в роках 1926–1931. – Прага, 1931.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 3859, оп. 1, спр. 150.
8. ЦДАВО України, ф. 3859, оп. 1, спр. 155.
9. ЦДАВО України, ф. 3859, оп. 1, спр. 355.
10. ЦДАВО України, ф. 3859, оп. 1, спр. 364.
11. Шульгин О. Без території. Ідеологія та чин уряду УНР на чужині / О. Шульгин. – К., 1998. – 352 с.
12. Шульгин О. Елементи української державности в 1917 р. / О. Шульгин // Тризуб. – 1926. – 16 травня.
13. Шульгин О. Нариси з Нової історії Європи / О. Шульгин. – Прага: Український громадський видавничий фонд, 1925. – 220 с.
14. Янів В. О.Я. Шульгин – як історик / В. Янів // Збірник на пошану Олександра Шульгина (1889–1960): Праці Історично-філософської секції. – Париж; Мюнхен, 1969.